STUDIE

Vznik světa podle Anaximandraⁱ

Radim Kočandrlé

Kosmogonie představuje jeden z nejpodstatnějších momentů každého výkladu světa. Popis toho, jak svět vzniká a vytváří se do své výsledné podoby, je zároveň jedním z klíčů k pochopení každé kultury. Způsob reflexe světa typický pro západní styl myšlení se zrodil na půdě archaické Iónie. Podle Aristotela začíná Thalétem z Míléty. Můžeme se však domnívat, že až Anaximandros z Míléty napsal spis, o němž máme doklady. Ve 4. století po Kr. konstantinopolský Themistios poznamenává:

„Anaximandros se jako první z Řeků, o kterých víme, odvážil vydat psaný výklad o přírodě.“ⁱⁱ

Ze spisu se zachovala patrně pouze jedna věta, slovní spojení či pouhá slova. Nemůžeme si proto činit nárok na to, že bychom dokázali rekonstruovat jeho text. V obecném povědomí je s archaickou filosofií nejvíce spojena otázka po počátku, ἀρχή. Zdá se však, že spis především vykládal jednotlivé fenomény světa, neboť jsou to astronomická a

ⁱ Studie je realizována na základě grantového projektu GA ČR P401/10/0520.

ⁱⁱ Themistios, *Or.* 36,317 = *DK* 12 A 7. Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

meteorologická témata, která v dochovaných referátech převládají. Spis pojednával nejen o podobě nebeských těles, meteorologických jevech, ale rovněž o vzniku života. A současně o vzniku celého světa. Je-li Anaximandros z Miletu autorem prvního podobného spisu, jedná se současně o první filosofický výklad kosmogonie vůbec.

Naše rámcové povědomí o Anaximandrově kosmogonii se ve své podstatě zakládá pouze na krátkém svědectví Pseudo-Plútarchových *Stromat*, částečně doplněné Hippolytemⁱ a Áetiemⁱⁱ. Obecně se předpokládá, že Pseudo-Plútarchos zprostředkovává Theofrastův text Φυσικῶν Δοξαί - z něhož by měl popis kosmogonie čerpat - velmi volně. Uvedeme postupně celý Pseudo-Plútarchův referát, který edice Diels-Kranz označila *DK 12 A 10*.ⁱⁱⁱ Zachovává jej Eusebios v *Praeparatio evangelica*,^{iv} přičemž celý text uvozuje větou, již *DK* vypouští:

a) Θάλητα πρῶτον πάντων φασὶν ἀρχὴν τῶν ὄλων ὑποστήσασθαι τὸ ὕδωρ· ἐξ αὐτοῦ γὰρ εἶναι τὰ πάντα καὶ εἰς αὐτὸ χωρεῖν.^v

„Thalés byl prý první, kdo předpokládal, že počátkem veškerenstva je voda, neboť z ní všechno je a do ní se navrácí.“

Pokračují slova referátu, jehož první část má v našem dělení znění:

ⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,4 = *DK 12 A 11*.

ⁱⁱ Áetios, *Plac.* II,11,5 = *DK 12 A 17a*.

ⁱⁱⁱ Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = *DK 12 A 10*.

^{iv} Eusebios, *Praep. evan.* I,8,2.

^v Eusebios, *Praep. evan.* I,8,1.

b) μεθ' ὃν Ἀναξίμανδρον Θάλητος ἐταῖρον γενόμενον τὸ ἄπειρον φάναι τὴν πᾶσαν αἰτίαν ἔχειν τῆς τοῦ παντὸς γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς, ἐξ οὗ δὴ φησι τοὺς τε οὐρανούς ἀποκεκρίσθαι καὶ καθόλου τοὺς ἅπαντας ἀπείρους ὄντας κόσμους. ἀπεφάνετο δὲ τὴν φθορὰν γίνεσθαι καὶ πολὺ πρότερον τὴν γένεσιν ἐξ ἀπείρου αἰῶνος ἀνακυκλουμένων πάντων αὐτῶν. ὑπάρχειν δέ φησι τῷ μὲν σχήματι τὴν γῆν κυλινδροειδῆ, ἔχειν δὲ τοσοῦτον βάθος ὅσον ἂν εἴη τρίτον πρὸς τὸ πλάτος.

„Po Thalétovi tvrdil jeho druh Anaximandros, že bezmezná je příčinou vznikání a zánikání veškerenstva. Práví, že z něj se odloučila nebesa a vůbec veškerá světová uspořádání, jež jsou bezmezná. Dále řekl, že zánik a tím spíše vznik se děje z bezmezného αἰόну (života, věku?), protože se všechna tato [uspořádání] navracejí. Řekl také, že Země je podoby válcové, a že její hloubka je třetinou její šířky.“

Inkriminovaná pasáž následuje bezprostředně po informaci o válcové podobě Země a její třetinové hloubce oproti šířce. Může se jednat o vsuvku opisovače, neboť podobnou konkrétní zprávu bychom spíše očekávali až po popisu kosmogonie. Jednotlivé věty referátu jsou však téměř vždy uvozeny slovy „říká dále“ naznačujícími útržkovitost témat.

c) φησὶ δὲ τὸ ἐκ τοῦ αἰδίου γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι καὶ τίνα ἐκ τούτου φλογὸς σφαῖραν περιφυῆναι τῷ περὶ τὴν γῆν ἄρι ὥς τῷ δένδρῳ φλοιόν· ἦστινος ἀπορραγείσης καὶ εἰς τινὰς ἀποκλεισθείσης κύκλους ὑποστῆναι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας.

Terminologicky je obtížně vyložitelný již začátek celé pasáže. Nabízíme proto dva překlady:

1) „Říká dále, že to, co rodí teplo a chlad, se při vzniku tohoto světa odloučilo z toho, co trvá, a z něj vyrostla kolem vzduchu, který je okolo Země, jakási planoucí sféra jako kůra kolem stromu. Když se tato sféra rozlámala a uzavřela do jakýchsi kruhů, ustavilo se Slunce, Měsíc a hvězdy.“

2) „Říká pak, že to, co plodí, se při vzniku tohoto světa odloučilo z věčného tepla a chladu a z něj vyrostla kolem vzduchu, který je okolo Země, jakási planoucí sféra, jako kůra kolem stromu. Když se tato sféra rozlámala a uzavřela do jakýchsi kruhů, ustavilo se Slunce, Měsíc a hvězdy.“

Pseudo-Plútarchovu zprávu uzavírají informace o vzniku člověka:

d) ἔτι φησίν, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη, ἐκ τοῦ τὰ μὲν ἄλλα δι' ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον δὲ τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίου δεῖσθαι τιθηνήσεως· διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς οὐκ ἂν ποτε τοιοῦτον ὄντα διασωθῆναι.

„Kromě toho říká, že člověk se původně zrodil z živočichů jiného druhu, protože ostatní živočichové se brzy sami živí, pouze člověk potřebuje být

velmi dlouho kojen. Proto by se neudržel při životě, kdyby takový byl už od počátku.“

U Eusebia celý text navíc končí větou, kterou *DK* opět vypouští:

e) ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἀναξίμανδρος.

„Toto jsou názory Anaximandrový.“

V naší studii se budeme věnovat pouze kosmogonické pasáži c). Její výklad však působí značné problémy, neboť již význam první věty je temný a překlad problematický. H. Diels v *Doxographi Graeci* pokládal oproti rukopisnému φησὶ δὲ τὸ ze začátku první věty za možné čtení δέ τι ἐκ τοῦ.ⁱ Podobně text nahrazují U. Hölscher nebo Ch. H. Kahn.ⁱⁱ W. A. Heidel ke slovesu ἀποκριθῆναι doplňuje spojení ἀπὸ τοῦ ἀπείρου, ekvivaletní spojení ἐκ τοῦ αἰδίου, přičemž by fráze ἐκ τοῦ αἰδίου znamenala „od věčnosti“, „z věčnosti“. Ἐκ τοῦ αἰδίου mohlo být podle něho vytvořeno jako ἐκ παντὸς τοῦ χρόνου nebo ἀπὸ (τοῦ) αἰῶνος a podobně jako ἐς αἰδίου znamenat „od věčnosti“. V takovém smyslu užije obrat ἐξ αἰδίου i Marcus Aurelius^{iii iv}.

ⁱ Srv. *Dox.* 1879, s. 579.

ⁱⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 290-292; Kahn 1960, s. 57.

ⁱⁱⁱ Marcus Aurelius, *Ad se ips.* II,14; IV,21; 10,5.

^{iv} Srv. Burnet 1930, s. 63; Heidel 1912, s. 229; 1913, s. 687.

Začátek textu bychom asi měli pochopit v tom smyslu, že se na počátku celého světa z toho, co trvá, oddělilo něco, co bylo dále schopné rodit teplo a chlad. Podobnému čtení je poplatný i první z našich překladů. Vložení spojení ἐκ τοῦ αἰδίου mezi člen τὸ a slovo γόνιμον je ovšem problematické. G. S. Kirk rozlišuje dvě varianty: „Tvrdí, že to, co z věčného plodí teplo a chlad, se oddělilo při vzniku tohoto světa...“ a „to, co bylo po celý čas schopno plodit...“ (přel. F. Karfík), kde by pak ale spíše mělo stát ἐξ αἰδίου, bez členu. O adekvátním překladu však nelze dostatečně rozhodnout již vzhledem k tomu, že chybí členy u tepla a chladu, jak reflektuje náš druhý překlad. A. Finkelberg soudí, že spojení ἐκ τοῦ αἰδίου vložené mezi člen τὸ a slovo γόνιμον nemůže být předmětem slovesa ἀποκριθῆναι, neboť určuje slovo γόνιμον. Sloveso tak nemusí být užito ve spojení s předmětem a má zde spíše význam „vytvořilo se“, „odlišilo se“. Γόνιμον by se tak z věčného neoddělilo, ale vytvořilo by se v něm. V každém případě tím, co se oddělilo či odlišilo, bylo γόνιμον, již vzhledem k předložce ἐκ, která má vnitřní význam.¹

Co trvá

V rámci čtení našeho prvního překladu lze předpokládat, že fráze ἐκ τοῦ αἰδίου, „z toho, co trvá“, „z toho, co je trvalé“, „z věčného“ znamená patrně z τὸ ἀπειρον, „z bezmezna“. Můžeme si být ale jisti? Daný význam je s τὸ ἀπειρον ovšem několikrát spojován. Dříve než se Hippolytos ve svém referátu vysloví o τὸ ἀπειρον, hovoří o počátku jako o „jakési přirozenosti bezmezna“, která je „trvalá a nestárnoucí“:

¹ Srv. Finkelberg 1993, s. 245-246; Hölscher 1970, s. 290-292; KRS 2004, s. 169.

„Za počátek jsoucích věcí prohlásil [Anaximandros] jakousi přirozenost bezmezna (φύσιν τινὰ τοῦ ἁπείρου), ze které vznikají nebesa a kosmy (uspořádání) (κόσμον Diels: κόσμους Marcovich) v nich. Tato přirozenost je prý trvalá a nestárnoucí (αἰδίων εἶναι καὶ ἀγήρω) a obklopuje všechny kosmy (πάντας περιέχειν τοὺς κόσμους). Mluví také o čase (χρόνον) jakožto o vymezeném vzniku jsoucích věcí, tak jejich zániku.“ⁱ

Sám Aristotelés na jediném místě, kde jmenovitě spojí Anaximandra s τὸ ἅπειρον jako principem, píše:

„... bezmezno je božstvím, neboť je nesmrtelné a nehynoucí“ (ἁθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον).ⁱⁱ

Možná jen tato slova se z celé pasáže *Fyziky* skutečně vztahují k Anaximandrovì. Aristotelés ještě předtím prohlásí, že bezmezno je „nezrozené a nezanikající“ (ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον) a jako počátek „všechny věci objímá a řídí“ (περιέχειν ἅπαντα καὶ πάντα κυβερνᾷν). Tak se měli vyjadřovat ti, kdo podle Aristotela mimo bezmezno nepředpokládali jiné příčiny.ⁱⁱⁱ

S τὸ ἅπειρον jako počátkem je zároveň spojen pohyb, neboť Anaximandrův princip měl být pohyblivý a zároveň jeden a bezmezný, jak dosvědčuje Simplicios v úvodu svého referátu.^{iv} Podobně podle Hippolyta:

ⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,1 = DK 12 A 11 = DK 12 B 2.

ⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* 203b13-14 = DK 12 A 15 = DK 12 B 3.

ⁱⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* 203b8-13 = DK 12 A 15.

^{iv} Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9.

„Jemu [apeiru] je vlastní trvalý pohyb (κίνησιν αἰδίου), během něhož dochází k tomu, že vznikají nebesa.“ⁱ

Věčnost nebo trvalost je tak spojována i s pohybem. Je to věčný pohyb, kterým se měly oddělovat protiklady a tím docházet ke vzniku, jak se tentokrát v dovětku svého referátu vyjadřuje Simplicios:

„Podle něj vznik není působen proměnou prvku, ale oddělováním protikladů skrze věčný pohyb (αἰδίου κινήσεως).“ⁱⁱ

Pohyb je přirozeně zároveň v úzkém vztahu ke vzniku a zániku, jak referuje Hermiás:

„Jeho [Thalétův] spoluobčan Anaximandros říká, že věčný pohyb je nejstarším počátkem vlhkého a že věčným pohybem se jedny věci rodí a jiné zanikají.“ⁱⁱⁱ

nebo jinde v kontextu nekonečných světů i Simplicios:

„Neboť ti, kdo předpokládali, že světy jsou co do svého množství nekonečné, jako následovníci Anaximandra, Leukippa, Démokrita a

ⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,2 = DK 12 A 11.

ⁱⁱ Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,23-25 = DK 12 A 9.

ⁱⁱⁱ Hermiás, *Irr. gent. phil.* 10 = DK 12 A 12.

později Epikúra, předpokládali také to, že vznikají a zanikají do nekonečna. Říkali, že zatímco vždy jedny vznikají, jiné zanikají, a že je věčný pohyb, neboť bez pohybu není vznik nebo zánik.“ⁱ

A v pozadí všeho stojí čas. Čas, podle jehož řádu (κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν) si vše jsoucí navzájem platí trest a pokutu v prvním filosofickém textu, Anaximandrově zlomku *DK* 12 B 1. Řád času odměřuje nutnost vzniků a zániků všeho. Je garantem každé splátky. V jeho rámci má vše své vyhrazené místo. Řád času určuje trvalost pohybu, který až na jeho pozadí může být věčný.

Možná se právě tento význam vrací v Pseudo-Plútarchově zprávě, kdy v textu o tom co trvá, předchází zmínka o „bezmezném αἰόνu“ (ἄπειρον αἰώνος), z něhož se děje vznik a zánik, neboť se všechna uspořádání navracejí. Vždyť každá věc vzniká v čase a jako pomíjející je vždy pouze dočasná. Všeho do času. Co je ale αἰών? V archaické době nejspíše nese především význam „život“. Později znamená rovněž „věk“ nebo dokonce „věčnost“.ⁱⁱ Patrně právě důraz na aspekt věku (časové vymezení) je pro pozdního zachovávajícího autora nosný.

Nejedná-li se o akcent na předtím uvedený „bezmezný αἰόν“, užití spojení ἐκ τοῦ αἰδίου místo obvyklého τὸ ἄπειρον by mohlo naznačovat, že text je dokonce parafrází původních slov. Zvláště když se v něm následně objevuje slovo φλοιός, užitě u Áetia v případě kůry obklopující první živé bytosti.

Na základě výše uvedeného lze předpokládat, že v rámci prvního překladu to, co trvá, by mělo být skutečně τὸ ἄπειρον, které skleneje uváděné významy. Současně právě z něho mají vznikat všechna nebesa a kosmy (uspořádání).

ⁱ Simplikios, *In Arit. Phys.* 1121,5 = *DK* 12 A 17.

ⁱⁱ Srv. *LSJ*, s.v. αἰών.

Naprosto jiné čtení však získáme u druhého z předložených překladů. Věčné by tak byly protiklady tepla a chladu. Až z nich se následně odloučilo to, co plodí. V takovém případě jakoby text pojednával až o další kosmogonické fázi a τὸ ἄπειρον by bylo zanedbáno. Na druhé straně lze zvážit tradiční výklad τὸ ἄπειρον ve smyslu směsi. Pokud by ovšem teplo a chlad byly skutečně tím, co je věčné, mohl by získat podporu předpoklad, že τὸ ἄπειρον je ve skutečnosti pouze pozdní zástupné substantivum za původní adjektivum. Ačkoli nemáme přímé důkazy, Anaximandros mohl místo substantiva τὸ ἄπειρον hovořit o „bezmezná přirozenosti“. Výrazem této bezmezná přirozenosti by byla difference právě na pozadí protikladů tepla a chladu a zároveň všech ostatních protikladů. Zatímco každé vznikání a zanikání je bezmezná, to, co vzniká, je určené differencemi a vymezené časem. Τὸ ἄπειρον by nebylo nějaké „něco“, ale vůbec výraz pro základ možnosti a vnitřní spojitost každé difference. Není pasáž pouze důrazem na vzájemné provázání protikladů?ⁱ

Co rodí - plodí

Co si ale představit pod slovem τὸ γόνιμον, „co rodí“, „co plodí“? O jeho pravosti u Anaximandra lze pochybovat vzhledem ke sporadickému výskytu před Aristotelem. V 5. století je doložené vlastně jen u Euripida v *Elektře*ⁱⁱ a Aristofana v komedii *Žáby*, kde označuje „plodivého básníka“.ⁱⁱⁱ Jako termín pro kritické období nemoci je užit rovněž u Hippokrata. Jakékoli další významy tak mohou být spíše poplatné až pozdějším pohledům a v souvislosti s Anaximandrem jsou tudíž bezpředmětné. H. Diels se v *DK* přesto domníval, že výraz může pocházet

ⁱ Srv. Kratochvíl 2010, kap. 9, v tisku.

ⁱⁱ Euripidés, *El.* 118.

ⁱⁱⁱ Aristofanés, *Ran.* 96, 98.

dokonce přímo od Anaximandra. Minimálně jej pokládal za Theofrastův s odvoláním na Porfyria (*De abst.* II,5). U. Hölscherⁱ odkazuje na vhodnější Theofrastův text, kde je teplo Slunce nazýváno γόνιμος καὶ ζῶων καὶ φυτῶν (*De igne* 44). Podle W. A. Heidela je γόνιμον příbuzné stoickému λόγος σπερματικός, neboť jakkoli byl text založený na Theofrastovi, mohl vycházet ze stoického pramene. Fráze τὸ ... γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ by odpovídala stoické ἅποιος ὕλη obsahující δυνάμει tepla a chladu světa.ⁱⁱ Je možné, že význam slova γόνιμον je zachován u Eirénaia jako *seminaliter habens ... genesin*.ⁱⁱⁱ Výraz tak mohl být opravdu Theofrastův, nicméně jeho užití Anaximandrem je sporné. Jak upozorňuje Ch. H. Kahn, autoři 5. století se v podobných případech obvykle vyjadřovali v daleko konkrétnějších termínech, přičemž jako příklad lze uvést σπέρμα u Anaxagory^{iv} nebo ρίζωμα u Empedoklea.^v V každém případě termín mohl nést některý původní smysl.^{vi}

Ačkoli není jasné, co slovo γόνιμον, „co rodí“, „co plodí“, „co je plné života“, znamená, lze vysledovat jeho biologické konotace nebo zobecnění původního konkrétního biologického významu. Současně tak i samotné povahy kosmogonie. Pokud γόνιμον, doslova „to, co je schopné plodit“, vyložíme ve významech „semeno“ či „zárodek“, dostáváme se na pole embryologických či botanických pojmů. Jakoby se na počátku vzniku celého světa z τὸ ἄπειρον oddělilo semeno či zárodek, který dále formuje embryo. H. C. Baldry našel paralelu u Theofrasta (*De igne*, 5): ἡ γόνιμος ἐν τοῖς ζῴοις καὶ φυτοῖς θερμότης. Slovo ἀπόκρισις bylo vůbec obvyklým slovem pro oddělení semene od rodiče. Ἀποκριθῆναι u Pseudo-Plútarcha bychom pak mohli vyložit v biologicko-embryologickém smyslu jako

ⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 292.

ⁱⁱ Marcus Aurelius, *Ad se ips.* IX,1,5.

ⁱⁱⁱ Eirénaios, *Adv. haer.* II, 18,2 nebo II, 14.

^{iv} DK 59 B 4.

^v DK 31 B 6.

^{vi} Srv. Kahn 1960, s. 57; KRS 2004, s. 170.

„vyloučení“ a nikoli jako mechanické oddělení. Aristotelés uvádí spojení σπέρμα γόνιμον znamenající plodné semeno oproti neplodnému (*Hist. animal.* 523a25) a Theofrastos (*De igne* 44) slovem γόνιμον, jak jsme viděli, charakterizuje teplo Slunce, které je příčinou života zvířat a rostlin. I některá z dalších slov v pokračování Pseudo-Plútarchovy zprávy mohou mít biologické konotace. Tak φλοιός, překládané jako „kůra“, je odvozené od φλέω a jako takové mohlo být ve velmi těsném vztahu ke generativnímu významu a v daném kontextu znamenat blánu, která se vytváří kolem vznikajícího organismu, ať již jde o živočicha nebo rostlinu. Mohlo tedy znamenat i plodovou blánu. Tak jej užívá Aristotelés pro membránu obklopující vejce.ⁱ Pro nás jej zachovává v daleko aktuálnějším anaximandrovském kontextu Áetios,ⁱⁱ když jím popisuje ostatou kůru prvních živočichů. Oba termíny se tedy objeví u Anaximandra hned dvakrát. H. C. Baldry vyslovil domněnku, že se Anaximandros pokusil porovnat „kůru“ světa s membránou tvořící se kolem vajec, embryí živočichů a koneckonců též stromů. Také slovo ἀποπραγείσης, které zde znamená „odlámání“ planoucí sféry, by mělo lepší význam v souvislosti s oddělením nového plodu z těla rodiče.ⁱⁱⁱ

Zároveň si ovšem musíme být vědomi, že jakékoli případné biologické významy daného slova jsou neprůkazné a mohou být zavádějící. Zvláště pokud nahlédneme do Plútarcha, kde termín nenese biologické implikace. Návrhy, které vysvětlovaly rané stádium vzniku světa právě s odkazem k prostředkům pohlavního plození (F. M. Cornford^{iv}), jdou za naši textovou evidenci.

ⁱ Aristotelés, *Hist. animal.* 558a28.

ⁱⁱ Áetios, *Plac.* V,19,4 = DK 12 A 30.

ⁱⁱⁱ Srv. Baldry 1932, s. 29-30; Kahn 1960, s. 86-87; Naddaf 2005, s. 72-73.

^{iv} Srv. Cornford 1932, s. 18.

Věčný pohyb a protiklady

Z τὸ ἄπειρον jako „přirozenosti, která je bezmezná“ vznikají „nebesa a v nich světy (uspořádání)“. Pokud vznik, o němž píše Simplikios v podobě „oddělování protikladů věčným pohybem“, vyložíme v širším smyslu, jedná se obecně o způsob, jakým vzniká samotný svět.

Jakkoli není o věčném pohybu u Pseudo-Plútarcha doslovná zmínka, byť se může skrývat právě za výrazem „co trvá“, doxografie se shoduje, že oddělování protikladů se mělo odehrávat v rámci „věčného pohybu“, který je tak příčinou nebo průvodním znakem vzniku nebes.ⁱ Jaká je podstata věčného pohybu a jedná se o pohyb samotného apeira? O jeho povaze nemáme žádné bližší zprávy. Je ukázána pouze na pozadí vytváření univerza, kdy se v první fázi oddělily protiklady tepla a chladu.

Anaximandrův princip byl peripatetiky vymezen jako jeden, pohyblivý a bezmezný. Theofrastos jistě předpokládal, že τὸ ἄπειρον bylo samo nadáno pohybem, jak lze očekávat z četných Aristotelových kritik předchůdců, kteří neuvedli jinou příčinu změny. Z peripatetického konceptu může pramenit i uváděná věčnost. Viděli jsme, že Aristotelés jmenuje Anaximandra mezi těmi, „kdo vedle bezmezna nepředpokládají jiné příčiny“, a τὸ ἄπειρον tak mělo vše „objímat a řídit“.ⁱⁱ Pokud Aristotelés na stejném místě o τὸ ἄπειρον píše, že je „nesmrtelné a nehynoucí“, lze jistou analogii spatřovat v jiné pasáži z *Fyziky*, kde se zmiňuje o „neustávajícím a nesmrtelném“ pohybu obsaženém ve věcech jako „jakýsi život“:

ⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9; 41,17-19; 150,22-25; Hippolytos, *Ref.* I,6,2 = DK 12 A 11.

ⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* 203b6 = DK 12 A 15.

„Je však otázka, zda pohyb, který dříve nebyl, někdy vznikl a zda opět zaniká tak, že se nic nepohybuje, či zda ani nevznikl, ani nezaniká, nýbrž vždy byl a vždy bude, a zda toto neustávající a nesmrtelné jest skutečně ve věcech jako jakýsi život, který jest ve všem, co je od přírody sestaveno a trvá. Všichni tudíž, kdo pojednávají nějak o přírodě, tvrdí, že pohyb existuje, protože se zabývají otázkami o vzniku světa a zkoumání jich všech se týká vzniku a zániku, který by nemohl být, kdyby nebylo pohybu. Ale všichni, kteří prohlašují, že jest neomezený počet světů a že jedny vznikají a druhé zanikají, tvrdí, že pohyb existuje vždy – neboť opakovaný vznik a zánik nutně jest spolu s jejich pohybem. Ti pak, kteří uznávají jeden svět, který <buď trvá nebo> netrvá věčně, tvoří i o pohybu přiměřené předpoklady.“ⁱ

Jakoby úvodní slova evokovala mílétský způsob vnímání pohybu, možná zachycený u Thaléta v popisu duše jako schopnosti pohybu.ⁱⁱ Ve své druhé části se ovšem pasáž zmiňuje nejspíše o pohybu u atomistů. Pokud byly Anaximandrovi - snad anachronicky - nekonečné světy připisovány, je možné, že Theofrastos měl v souvislosti s Mílétanem na mysli nějaký konkrétní pohyb – možná právě mechanický, jak se domnívá G. S. Kirk. Celý obraz by podporoval i Simplikios, který píše, že „následovníci Anaximandra, Leukippa, Démokrita a později Epikúra“ předpokládali „věčný pohyb“, „neboť bez pohybu není vznik nebo zánik.“ⁱⁱⁱ Nejednalo se proto v případě oddělení protikladů o důsledek víru, jak se někdy předpokládá? G. Vlastos^{iv} v daném smyslu poukázal na možný význam

ⁱ Aristotelés, *Phys.* 250b11-23. Překl. A. Kříž.

ⁱⁱ Např. *DL* I,24 = *DK* 11 A 1; Aristotelés, *De an.* 405a19 = *DK* 11 A 22; 411a7 = *DK* 11 A 22.

ⁱⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 1121,5 = *DK* 12 A 17.

^{iv} Srv. Vlastos 1947, s. 171.

γόνιμον jako procesu. Vzhledem k občasnému výkladu τὸ ἄπειρον ve smyslu směsi, lze zvážit zda γόνιμον nebylo opisem pro vír, kterým se protiklady „oddělily“. Podporou by mohla být i analogie s Anaxagorou a kruhovým pohybem za jeho kosmogonie. Tomu by mohl napovídat Aristotelův text ze spisu *O nebi*, kde je umístění Země ve středu univerza vysvětleno na pozadí působení víru.ⁱ Sám však následně Anaximandra odlišuje od většiny přírodních myslitelů a právě uvedené koncepce, neboť podle Miletána měla Země setrvávat v klidu ve středu vzhledem k rovnováze.ⁱⁱ Dostupná doxografie navíc spojuje s vírem poprvé až Empedoklea. Theofrastos ani slova δῖφος ani δῖνῃ neužil. Kdyby tak učinil, ještě více by akcentoval podobnost mezi Anaximandrem a Anaxagorou, na kterou sám upozorňoval.ⁱⁱⁱ

Jako „božské“ bylo τὸ ἄπειρον oživené a tedy v pohybu. Jakákoli bližší explikace povahy pohybu jde ovšem opět za naši textovou evidenci. Ačkoli Theofrastos Anaximandrovi připsal věčný pohyb jako příčinu vzniku nebes, žádný z textů povahu pohybu nepřibližuje a omezuje se pouze na jeho vymezení jako příčiny nebo rámce vzniku. Můžeme jen odhadovat, jak konkrétně došlo k oddělení protikladů, ke změně výchozích podmínek i samotnému kosmogonickému procesu. Sám Anaximandros však nejspíše otázku pohybu blíže neřešil, pokud si ji vůbec položil, neboť τὸ ἄπειρον bylo božské a jako takové „vše obklopovalo a řídilo“. Bližší určení nemuselo být pro Miletána vhodné již z povahy věci. Mohl pojednávat o „bezmezných přirozenostech“ jako o „moci přírody“, z níž vše povstává. A zatímco psal o vzniku, zániku a vzájemném střídání všeho, kdy je pohyb míněn implicitně, peripatetici, pro něž byl pohyb pochopitelně klíčovou kategorií, pak v rámci své koncepce celý obraz pozměnili. Věčný pohyb by

ⁱ Aristotelés, *De caelo*, 295a7-14.

ⁱⁱ Aristotelés, *De caelo*, 295b10 = DK 12 A 26.

ⁱⁱⁱ Srv. KRS 2004, s. 165, 170-171; Naddaf 2005, s. 71.

tak mohl být peripatetickou transpozicí za původní bezmezný vznik a zánik.ⁱ

V rámci věčného pohybu či životodárné síly apeira, moci φύσις, došlo k odloučení protikladů. Problému „odlučování“, „oddělování“, ἀποκρῖνομένων a „vydělávání“, ἐκκρίνεσθαι, i možné závislosti Simplikia na Aristotelovi a jeho dvojici základních protikladů, jsme se věnovali na jiném místě.ⁱⁱ Aristotelés ve *Fyzice* řadí Anaximandra mezi ty, kteří „tvrdí, že protiklady se vydělují (ἐκκρίνεσθαι) z jedna, v němž jsou“.ⁱⁱⁱ V závěru Simplikiova referátu se naopak protiklady oddělují, ἀποκρῖνομένων.^{iv} Pseudo-Plútarchos nechává na začátku své zprávy *odlučovat* nebesa (ἀποκεκρίσθαι) z τὸ ἄπειρον a zakrátko nato také zmíní, že „... to, co rodí teplo a chlad, se při vzniku tohoto světa *odloučilo* (ἀποκριθῆναι) z toho, co trvá, ...“ Zdálo by se, že vznik „všech nebes a uspořádání v nich“ by neměl být ani u Simplikia dán přímo oddělením protikladů, ale tím, co je až následně zplodilo: γόνιμον. Až z něho se následně vytvořila planoucí sféra kolem vzduchu. Protiklady by tak přímo v τὸ ἄπειρον nebyly, jak lze uvést při konfrontaci možného výkladu τὸ ἄπειρον jako směsi. Vždyť sám Theofrastos akcentuje podobnost mezi Mílét’anem a Anaxagorou za předpokladu, že směs všeho je jedna φύσις „neomezená co do tvaru, tak velikosti“.^v Simplikios však v dovětku referátu hovoří o vzniku v obecné rovině. V rámci druhého překladu klíčové kosmogonické pasáže může být analogie ovšem zachována, neboť zde se „to, co rodí“ odloučilo z protikladů tepla a chladu a následně samo vyrostlo v protiklady planoucí sféry a vzduchu.

ⁱ Srv. Kahn 1960, s. 42; KRS 2004, s. 164-165; Naddaf 2005, s. 71-72.

ⁱⁱ Viz Kočandrlé 2008, s. 133-135.

ⁱⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* 187a20–21 = DK 12 A 9.

^{iv} Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9.

^v Simplikios, *In Arist. Phys.* 154,14 = DK 12 A 9a. Viz Simplikios, *In Arist. Phys.* 27,11-23 = DK 59 A 41.

Uvedenou dvojici protikladů, τὸ θερμόν a τὸ ψυχρόν, ve své zprávě potvrzuje i Áetios.ⁱ Svým způsobem se tak může jednat o podporu původu alespoň části textu u Theofrasta. Na významné úloze protikladů v Anaximandrově kosmogonii se doxografie shoduje. Zvláště na pozadí jejich role u Hérakleitaⁱⁱ nebo Anaxagory.ⁱⁱⁱ A zatímco Simplicios vyjmenovává širší škálu protikladů v podobě „teplé, chladné; suché, vlhké; a ostatní“^{iv}, Pseudo-Plútarchos uvádí pouze dvojici teplo a chlad.^v Áetios to potvrzuje, neboť podobně podle něho je nebe ze směsi tepla a chladu.^{vi} Nejedná se ovšem o kvality, ale spíše konkrétní věci či entity. Teplé tak nevyjadřuje přidanou vlastnost věci, která je teplá. Jde o samotnou konkrétní věc, protikladnou studené, které mohou být přitom za určitých podmínek sloučeny, podobně jako víno smíchané s vodou. O jejich skutečné podobě však můžeme pouze spekulovat. Navíc je pro archaickou dobu signifikantní, když ještě Simplicios do výčtu protikladů zahrne i „ostatní“.^{vii} Jejich počet se ustálil až později v rámci nauky o prvcích, kdy je každý ze čtyř prvků vymezen na pozadí párových dvojic protikladů tepla-chladu a sucha-vlhka.

Proces odloučení v nejranější části kosmogonie má následnou paralelu ve vytvoření planoucí sféry kolem vzduchu, která vyroste z toho, „co rodí“. Zatímco první proces je popsán jako „odloučení“, druhý jako „růst“ a následné „odlámání“. V těchto fázích nalézá své vyjádření obraz o vzniku „všech nebes a uspořádání v nich“ z „přirozenosti, která je bezmezná“. Setkáváme se navíc s konkrétními podobami protikladů. Místo kvalit tepla a chladu jsou uvedeny oheň a vzduch. Oba protiklady následně přímo vytvářejí nebeská tělesa. Jejich vzájemná vazba bude dále působit symetrii

ⁱ Áetios, *Plac.* II,11,5 = DK 12 A 17a.

ⁱⁱ DK 22 B 126.

ⁱⁱⁱ DK 59 B 4; DK 59 B 8; DK 59 B 12; DK 59 B 15.

^{iv} Simplicios, *In Arist. Phys.* 150,24 = DK 12 A 9.

^v Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

^{vi} Áetios, *Plac.* II,11,5 = DK 12 A 17a.

^{vii} Srv. Kahn 1960, s. 40-42; Naddaf 2005, s. 71.

celého světa vyjádřenou v jeho cyklech a zaznamenanou i v Anaximandrově zlomku *DK* 12 B 1. Někde zde může mít svůj ozvuk Parmenidem zmiňovaná dvojice protikladů světla a tmy.ⁱ

Zrození světa

Nelze se ubránit dojmu, zejména v analogii s Áetiovou zprávou o Anaximandrově zoogonii,ⁱⁱ že Anaximandros popisoval vznik světa právě v termínech organického života. Vždyť svět je živý. Univerzum by pak povstávalo ze semene či zárodku podobně jako živý organismus. Tò ἄπειρον se stává doslova rodičem celého světa. G. Naddaf v této souvislosti připomíná hippokratovské texty shledávající podobnost mezi vývojem rostlin a embryí i mezi vývojem lidských embryí a univerzem. Ačkoli jsou různého stáří a oproti Anaximandrově době mladší, jejich stará vrstva uchovává některé prvky iónského myšlení. Mimo jiné z ní pocházejí texty, které edice Diels-Kranz zařadila mezi imitace „C“ Hérakleita z Efesu.ⁱⁱⁱ

Na druhé straně, jak jsme výše uvedli, jakkoli mohly mít výklady lidského embrya a vzniku univerza podobného jmenovatele ve společném ochranném obalu, ὁμήν, nemusí být srovnání doslovné. Podle W. A. Heidela sloveso ἀποπραγείσῃς užitá v rámci kosmogonie pouze ukazuje až následné oddělení planoucí sféry, když se „odlámala“, zatímco pro popis rozlomení sféry bychom měli spíše očekávat sloveso περιπρηγνύναι. V případě živých tvorů se rozlamovala, doslova rozpraskala kolem (περιπρηγνυμένου).^{iv}

ⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 292-293.

ⁱⁱ Áetios, *Plac.* V,19,4 = *DK* 12 A 30.

ⁱⁱⁱ Srv. Kahn 1960, s. 86-87; Naddaf 2005, s. 72-73.

^{iv} Srv. Heidel 1913, s. 688.

Přesto jednotlivé popisy Anaximandrový kosmogonie od oddělení semene či zárodku po vytvoření planoucí sféry a jejího odlámání mohou nést původní Milet'anova přirovnání. Je otázkou, zda Anaximandros pouze neužil daná slova právě jako přirovnání, což je pro milet'ské myšlení naprosto typické, nebo se opravdu jedná o adekvátní rovinu biologické argumentace. Kosmogonický proces by tak byl spontánní oproti mechanickému u Anaxagory či atomistů. Univerzum roste podobně jako živý organismus ze semene nebo zárodku. V prvním z uváděných překladů se z τὸ ἄπειρον, „přirozenosti, která je bezmezná“ a „trvalá“, v první fázi kosmogonického procesu odloučí semeno nebo zárodek schopný rodit klíčové síly pro vznik univerza - protiklady tepla a chladu. Doxografie se přitom shoduje, že vznik je dán oddělováním protikladů. Pochopíme-li následně γόνιμον jako mezistupeň v kosmogonii, mohlo by to znamenat, že v sobě zmíněné protiklady obsahuje, či lépe je jimi „obtěžkané“, „těhotné“.

i

Γόνιμον, které se na počátku kosmogonie stalo odlišné od τὸ ἄπειρον, je jakoby jeho částí. Jak si ale celý proces konkrétně představit co do prostoru? Otázka je fundamentální, neboť vede k precizaci τὸ ἄπειρον. Vzniká svět mimo něj nebo v něm? Dojde k odloučení γόνιμον, které se tak stane samostatné v jiné oblasti, nebo se právě až zde vše zakládá a až nyní je vůbec možné akcentovat jakékoli prostorové významy? Podle A. Finkelbergaⁱⁱ se γόνιμον spíše odlišilo či vytvořilo v rámci věčného, než že by se z něho jako takové oddělilo. Biologické analogie by se v takovém případě vztahovaly na vývoj embrya v těle matky. V případě druhého z překladů a předpokladu τὸ ἄπειρον ve smyslu bezmezné difference se vše děje v rámci spojení protikladů na tomto světě. A mezi tím, co trvá, protiklady, γόνιμον i ohněm a vzduchem je plná analogie ve smyslu stupňované konkrétnosti. Γόνιμον by nemuselo vyjadřovat kosmogonický

ⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 292; Kahn 1960, s. 86-87; Naddaf 2005, s. 72-73.

ⁱⁱ Srv. Finkelberg 1993, s. 245-246.

mezistupeň, ale mohlo by být akcentem na zrod, který se právě začal odehrávat.

Ze semene nebo zárodku vyroste „kolem vzduchu, který je okolo země, jakási planoucí sféra, jako kůra kolem stromu“. Nevíme, zda se nejdříve vytvoří chladné jádro představované vzduchem kolem Země nebo naopak obal planoucí sféry. Můžeme spíše předpokládat, že se jedná o simultánní procesy.ⁱ „Planoucí sféra“, $\phi\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma\ \sigma\phi\alpha\iota\pi\alpha$, vede ke kulovité představě následného tvaru světa. Ačkoli slovo $\sigma\phi\alpha\iota\pi\alpha$, doslova „koule“ či „míč“, jasně naznačuje uvedený tvar, W. A. Heidelⁱⁱ upozornil na nejednoznačnost ve významech „kulatosti“, „zaoblenosti“, „kruhovitosti“ spolu s nekritickým posuzováním starých kosmogonií optikou Eudoxových pojmů. Na daném místě by se nemělo jednat o sféru, nýbrž o kruh. Napovídat by tomu mohlo následné rozlomení planoucí sféry právě na prstence ohně nebeských těles, tedy v obdobný tvar. Na uvedenou představu tvaru Anaximandrova univerza může mít své vazby i analogie stromu, neboť jak ukazuje R. Hahn,ⁱⁱⁱ sloupy prvních chrámů byly vyráběny ze dřeva nahrazeného v Iónii v 6. stol. př. Kr. kamenem. Horizontální průřez kmene i s letokruhy není nepodobný Zemi s koncentrickými kruhy nebeských těles Anaximandrový kosmologie, kterým mohl sloužit za předlohu. Každý sloup je složený z mramorových bubnů. A právě bubnu sloupu bude u Anaximandra odpovídat samotný tvar Země - válec. Pokud jsou podobně nebeská tělesa tvořena prstenci ohně, mohlo by se jednat i o paralelu k původnímu tvaru planoucí sféry, která by ve skutečnosti nebyla sférou, ale válcem. Zvláště když se Pseudo-Plútarchos bezprostředně před popisem rané fáze kosmogonie zmíní o válcovité podobě Země. Přesto se domníváme, že přirovnání je nejspíše opravdu nesené pouze vykázaním těsné vazby planoucí sféry ke vzduchu. Sloveso $\pi\epsilon\pi\iota\phi\upsilon\eta\eta\nu\alpha\iota$ vedle spontánního růstu vyjadřuje právě těsnost této planoucí sféry ke vzduchu. Nelze vyslovit domněnku, že smysl připodobnění může spočívat i v přímé

ⁱ Srv. Bicknell 1966, s. 42.

ⁱⁱ Srv. Heidel 1913, s. 687-688.

ⁱⁱⁱ Srv. Hahn 2001, s. 192-196, 216-217.

vyživující funkci? Jako je kůra ze stromu „živena“ (ve skutečnosti vyživuje strom lýko a kůra jej chrání), může se oheň živit z prvotní vlhkosti obsažené ve vzduchu. Nevíme, zda zmíněná sféra nemá následně souvislost s uvažovanou sférou stálíc. Nebo zda spíše nemá navozovat tvar semene. Jisti si být v daném bodě nemůžeme.ⁱ

Γόνιμος se přemění v planoucí sféru okolo vzduchu, skutečných reprezentantů protikladů tepla a chladu. Zárodek-semeno tepla a chladu se projeví v konkrétních fenoménech. Φλόξ, „plamen“, „oheň“ na straně jedné a αήρ, „vzduch“ na straně druhé. Slovem „vzduch“ se zde však nejspíše myslí i „mlha“ či „prvotní vlhkost“, podobně jako v jeho nejstarších doložených výskytech.ⁱⁱ Je to totiž „vzduch“, který následně obklopí ohnivé prstence nebeských těles, přičemž oheň nebeského tělesa dále sálá pouze skrze průdch. Nejblíže má však k prvotní vlhkosti, která vyplňuje prostor uvnitř planoucí sféry. Právě jejím pozůstatkem má být následně moře.ⁱⁱⁱ Je zmíněna i Země nalézající se v obklopujícím vzduchu. Suchá země ovšem povstane až následně, kdy je původní vlhkost, z níž se „vynoří“, vysušována jako následek dalšího „odlučování“ sucha a vlhka. Přesto její zdánlivě mimochodné uvedení může vést k předpokladu, že Země nevznikla až postupně, ale byla již od samého počátku vzniku univerza. Jako jádro nebo pecka planoucí sféry se posléze „vynořila“ z obklopující vlhkosti.

Jak ale k vytvoření zmíněné planoucí sféry dojde, není jasné. Text přibližuje tři fáze vzniku světa – zatímco nejranější je popsána jako „odloučení“, následná jako „růst kolem“, následována „odlámáním“. Při vědomí rozdílů mezi embryologickým a botanickým výkladem a současně jejich výše načrtnutých vzájemností, se lze ptát, zda je vytvoření sféry následkem dalšího odloučení z „toho, co rodí“, jeho štěpením, nebo se

ⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 292; KRS 2004, s. 171.

ⁱⁱ Srv. Kočandrle 2008, s. 210-224.

ⁱⁱⁱ Áetios, *Plac.* III,16,1 = DK 12 A 27; Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Meteor.* 67,3-11 = DK 12 A 27.

jedná o proměnu, například co do růstu a nabytí jiného tvaru, kdy by se dalo doslova hovořit o „vyklíčení“ tepla a chladu. Nebo se jedná ještě o jinou změnu? Pokud přijmeme embryologicko-botanický výklad za rámcově správný, mohli bychom celý obraz prostě vyložit jako následný růst a vývoj zárodku nebo semene v chladné (a vlhké) jádro obalené teplou (a suchou) slupkou planoucí sféry.ⁱ

Další vývojovou fází ustavení světa je rozlámání (odlámání) planoucí sféry. Rozlámání vyjádřené slovesem ἀπορραγείσης poukazuje i k původní představě prostorového rozsahu planoucí sféry. Konkrétní důvody porušení sféry však neznáme, neboť je dostupné texty nepřináší. Mohl by s nimi souviset i sklon ekliptiky, který měl Anaximandros objevit. Nevíme. Můžeme se proto pouze domnívat, že se jedná o důsledky vzájemného působení protikladných sil. Teplo (a sucho) planoucí sféry působí na vnitřní chlad (a vlhko). V celé soustavě bezesporu pokračují vzájemné interakce. Teplo planoucí sféry vysušuje vlhkost vzduchu-mlhy, která by zde měla být Pseudo-Plútarchem implicitně myšlena, přestože není přímo zmíněna. Zda se vprostřed vzduchu-mlhy následně zhušťuje a usazuje Země jako to nejhustší jádro, taktéž nevíme. Pokud se Pseudo-Plútarchos jako jediný doslova vyjadřuje tak, že planoucí sféra měla vyrůst „kolem vzduchu, který je okolo Země“, můžeme spíše předpokládat, že Země existovala již ve chvíli, kdy planoucí sféra vyrostla z „toho, co rodí“. Vzduch-mlha se rozvolňuje-zředňuje, přičemž se jeho objem zvětšuje natolik, že již nemůže být dále držen obklopující sférou. Možná si lze představit třetí koncentrickou vrstvu mezi Zemí a planoucí sférou, která vzniká vypařováním z původní prvotní vlhkosti a vytváří čím dál větší tlak na sféru. Výpary vzduchu-mlhy již nemohou být dále drženy obklopující planoucí sférou a ta praskne. Podobnou představu nabízí Aristotelés v *Meteorologie*,ⁱⁱ kde popisuje vysušování oblasti nad původně vlhkou

ⁱ Srv. Hölscher 1970, s. 292; Kahn 1960, s. 87.

ⁱⁱ Aristotelés, *Meteor.* 355a21-25.

Zemí působením tepla Slunce, způsobující vznik vzduchu a následné zvětšování celého nebe. Podobně podle Áetiaⁱ síla vanutí (větru), které vyjde z hustého oblaku a rozdělí jej, působí blesk a hrom.ⁱⁱ

Jakmile se planoucí sféra odláme, uzavře se její oheň do kruhů obklopených vzduchem-mlhou. Slova καὶ εἰς τινὰς ἀποκλεισθείσης κύκλους se mohou vztahovat spíše k „ohní“, φλόξ, než ke „sféře“, σφαῖρα. Rozlomením planoucí sféry na kruhy ohně dojde ke vzniku nebeských těles - Slunce, Měsíce a hvězd v podobě těchto ohnivých kruhů obklopených mlhou (o stálících však nemáme žádné bližší zprávy). Můžeme předpokládat, že při odlámání planoucí sféry došlo k vychrlení vzduchu-mlhy původně uzavřeného uvnitř sféry a jeho expandování dále do prostoru. Vzdálenost, na kterou jsou vzduch a oheň vychrlený, by měla být minimálně rovna velikosti kruhu Slunce, který je největší. Sloveso ἀποκλεισθείσης pojednávající vznik nebeských těles „uzavřením“ ohně rozlámané planoucí sféry je opět ve vztahu k „odloučení“, ἀποκριθέντα, a „obklopení“, περιληφθέντα, které pro popis vzniku nebeských těles užívá Hippolytos.ⁱⁱⁱ Podle něho jsou nebeská tělesa také kruh ohně obklopeného vzduchem-mlhou. Ačkoli ὑποστῆναι překládáme jako „ustavilo se“, tedy „vzniklo“, může být jeho význam blízký i významům „přetrvalo“ nebo „zůstalo“ ve smyslu nebeských těles jako jediných pozůstatků někdejší planoucí sféry.^{iv}

Z doxografie se dá usuzovat, že jakmile se odláme planoucí sféra a z jejích zbytků se vytvoří nebeská tělesa, teplo a světlo ohně dále sálá z průduchů v prstencích nebeských těles.^v Působením zejména Slunce, které je výsostným zástupcem tepla, postupně vystoupí z masy chladného a

ⁱ Áetios, *Plac.* III,3,1 = DK 12 A 23.

ⁱⁱ Srv. Heidel 1913, s. 689; Kahn 1960, s. 87; Naddaf 2005, s. 73.

ⁱⁱⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,4 = DK 12 A 11.

^{iv} Srv. Heidel 1913, s. 689; Hölscher 1970, s. 293-294.

^v Áetios, *Plac.* II,16,5 = DK 12 A 18; II,20,1 = DK 12 A 21; II,21,1 = DK 12 A 21; II,25,1 = DK 12 A 22; Hippolytos, *Ref.* I,6,4-5 = DK 12 A 11; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

vlhkého prostředí Země. Další působení žáru Slunce vede k vysušování prvotní vlhkosti na Zemi a zanechání jejího zbytku – moře. Na Zemi tak oddělením protikladů vlhkého a suchého vlivem tepla Slunce vzniká moře a země. Důsledky vysušování následně umožní vznik nejen mořských tvorů, ale i suchozemských živočichů žijících na pevné zemi a mezi nimi člověka. Vše je určeno a vzchází ze vzájemnosti protikladů. Jakmile dojde v první fázi kosmogonického procesu k odloučení protikladů, jsou všechny následné přírodní cykly určeny jejich oboustranným zasahováním. A pokud budeme akcentovat druhou verzi našeho překladu kosmogonického obrazu, již γόνιμον vzchází v prvním momentu vzniku světa z moci protikladů.

Závěr

Ačkoli jsme v rámci kosmogonie akcentovali zejména biologické konotace, nelze prohlásit, že model biologického rození je naprosto adekvátní. Již z toho důvodu, že je založen na velmi problematickém místě a termínech. Pokud nejsme schopni dostatečně rozhodnout již o významu slova γόνιμον, respektive možného původního výrazu, který mohl Anaximandros užít, může být jakákoli interpretace stavějící na biologických aspektech zavádějící. Jak poznamenal G. S. Kirk,ⁱ v uvedené Pseudo-Plútarchově pasáži se jedná převážně o obecné termíny a jejich užití v embryologii mohlo být právě tak náležité jako v kosmogonii. V každém případě popis u Pseudo-Plútarcha je vágní a užití slova γόνιμον může napovídat o jeho vlastních pochybách. Je možné, že celý výklad je výsledkem různých nepochopení nebo důsledkem recepcce původního Mílétanova textu, který na daném místě prostě nebyl přesný. Vzhledem k uvažovanému charakteru spisu lze předpokládat, že kosmogonie v něm ani nebyla lépe popsána.

ⁱ Srv. KRS 2004, s. 170-171.

O prvním stádiu světa tedy máme velmi kusé informace, které do celé problematiky mnoho světla nevnáší. Dostatečná a uspokojivá rekonstrukce raných fází Anaximandrový kosmogonie je vzhledem k nedostatku textových pramenů nemožná. Tápeme, odhadujeme původní slova a někdejší významy překryté pozdními termíny a interpretacemi. Máme k dispozici krátký text, který obsahuje jak přirovnání, která Milétané zjevně při výkladech užívali, tak možná autentická slova jako „kůra“, φλοιός, nebo „věk“, „život“, αἰών. Chybí nám ale širší kontext, v němž bychom je, podobně jako τό γόνιμον, mohli zdárně uchopit.

Seznam zkratk citovaných děl

DK - Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker, Griechisch und Deutsch*, Zürich 2004/2005.

Dox. - Diels, H., *Doxographi Graeci*, Berlin 1879.

KRS - Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*, překl. F. Karfík, P. Kolev, T. Vitek, Praha 2004.

LSJ - Liddell, H. G., Scott, R., *A Greek-English Lexicon, With a Revised Supplement*: Jones, H. S., McKenzie, R., Oxford 1996.

Áetios

Plac. - Placita philosophorum

Alexandros z Afrodisiady

In Arist. Meteor. - In Aristotelis Meteorologica commentaria

Aristofanés

Ran. - Ranae

Aristotelés

De an. – De anima

Hist. animal. - Historia animalium

Meteor. - Meteorologica

Phys. - Physica

Aurelius, Marcus A. Antonius

Ad se ips. – Ad se ipsum

Diogenés Laertios

DL - Diogenis Laertii Vitae philosophorum

Eirénaios

Adv. haer. – Adversus haereses

Euripidés

El. - Electra

Eusebios

Praep. evan. – Praeparatio evangelica

Hermiás

Irr. gent. phil. – Irrisio gentillium philosophorum

Hippolytos

Ref. - Refutatio omnium haeresium

Porfyrios

De abst. – De abstinentia

Pseudo-Plútarchos

Strom. - Stromata

Simplikios

In Arist. Phys. - In Aristotelis Physicorum libros commentaria

Themistios

Or. - Orationes

Seznam použité literatury

Prameny

Diels, H., Kranz, W., 2004/2005, *Die Fragmente der Vorsokratiker, Griechisch und Deutsch*, Zürich.

Diels, H., 1879, *Doxographi Graeci*, Berlin.

Hippolytus, 1986, *Refutatio omnium haeresium*, M. Marcovich (ed.), Berlin-New York.

Liddell, H. G., Scott, R., 1996, *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement: Jones, H. S., McKenzie, R., Oxford.

České překlady pramenů

Aristotelés, 1996, *Fyzika*, překl. A. Kříž, Praha.

Sekundární literatura

Baldry, H. C., 1932, „Embryological Analogies in Presocratic Cosmogony“, in: *Classical Quarterly*, 26, s. 27-34.

Bicknell, P. J., 1966, „TO ΑΠΕΙΡΟΝ, ΑΠΕΙΡΟΣ ΑΗΡ and TO ΠΕΠΙΕΧΟΝ“, in: *Acta Classica* 9, s. 27–48.

Burnet, J., 1930, *Early Greek Philosophy*, London.

Cornford, F. M., 1932, *Before and after Socrates*, Cambridge.

Finkelberg, A., 1993, „Anaximander's Conception of the Apeiron“, in: *Phronesis*, 38, s. 229-256.

Hahn, R., 2001, *Anaximander and the Architects*, New York.

Heidel, W. A., 1912, „On Anaximander“, in: *Classical Philology* 7, s. 212–234.

Heidel, W. A., 1913, „On Certain Fragments of the Pre-Socratics: Critical Notes and Elucidations“, in: *Proceedings of the American Academy of Art and Sciences* 48, s. 681–734. ”

Hölscher, U., 1970, „Anaximander and the Beginnings of Greek Philosophy“, in: Furley, D. J., Allen, R. E. (ed.), *Studies in Presocratic Philosophy*, New York, s. 281–322.

Kahn, Ch. H., 1960, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, New York.

Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., 2004, *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*, překl. F. Karfík, P. Koleč, T. Vítek, Praha.

Kočandrlé, R., 2008, *Fysis iónských myslitelů, Rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec.

Kratochvíl, Z., 2010, *Iónie mezi mořem a nebem, Odkaz archaické vnímavosti*, v tisku.

Naddaf, G., 2005, *The Greek Concept of Nature*, New York.

Vlastos, G., 1947, „Equality and Justice in Early Greek Cosmologies“, in: *Classical Philology* 42, s. 156–178.